

AZ ANTIPOZITIVIZMUS ÁRAMÁBAN*

A BÖHM-ISKOLA ÉS A LUKÁCS-KÖR A SZÁZADELŐN

Percz László

az MTA doktora, egyetemi tanár,
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
szerkesztő, *Magyar Tudomány*
perczl@hotmail.com

„Fejtegetéseinknek erről a pontjáról immár világos képet alkothatunk magunknak Böhmnek és az erdélyi iskolának értékefilozófiai jelentőségéről. Az értékelő tudat fejlődési stádiumainak feltárása és a köztük lévő összefüggés tisztázása, az önérték fogalmának felismerése és az értékelés gerincfogalmává avatása épp oly maradandó érdem, mint az egyes értékfajok természetének elemzésében elért eredményeik.”

Kibédi Varga Sándor (1980, 65.)

„Azt mondhatnám talán, hogy egy bizonyos normativizmus jellemzi etikai és esztétikai meggyőződéseinket – de nem az akadémikusság szabálykövetelése –, világnézetünkben pedig egy metafizikára törekvő idealizmus, mely azonban semmitől sem áll távolabb, mint a pozitív vallások ama bizonyos kényszerült idealizmusától.”

Mannheim Károly (1980, 188.)

•

Kibédi Varga Sándor, bár az egyik tanítvány tanítványaként maga is a Böhm-iskola kései

követőjének számít, az utókor perspektívájából veszi szemügyre és a történész módszereivel vizsgálja meg tárgyát: az „erdélyi” és a badeni iskolát párhuzamba állító, 1939-es előadásában méltatja így Böhm Károlynak és tanítványainak értékefilozófiai munkásságát. Mannheim Károly viszont a korabeli résztvevő hangján szólal meg és a programalkotó társ jogán beszél a maga szellemi közösségéről: a Lukács-kör intézményesítési kísérletének, a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának második szemeszterén, 1917 őszén elhangzott programelőadásában fogalmazza meg ekképpen a „vasárnapos” közösség idealista-metafizikus világnézeti törekvéseit.

Minket most éppen az érdekel, ami a két képben közös: a szellemtudományos axiológia és az etikai idealizmus határozott antipozitivistá tendenciája. Előadásunk tárgya tehát: a századelő Böhm-iskolájának és Lukács-körének szerepe az antipozitivistá korérzékelés meghonosításában.

A gondolat, meglehet, elsőre talán mehökkentőnek tűnik, törekedni fogunk azonban érvelni mellette. Együtt emlegetni Böhm Károlyt és Lukács Györgyöt, és párhuzamba állítani egymással a tanítványaikat, ugye,

* Ez az esszé eredetileg a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Filozófia szekciójának nyitóelőadásaként hangzott el, Kolozsvárt, 2011. augusztus 23-án.

szokatlanak minősíthető: legalábbis, mondjuk így, sem a mesterek, sem a tanítványaik szempontjából nem tűnik plauzibilis vállalkozásnak.

Böhm és Lukács? Böhm Károly a magyar filozófiatörténeti hagyomány sokáig elfeledett, sőt feledésre ítélt, majd éppen mostanában újrafelfedezni kezdett alakja, a tizenkilencedik század utolsó harmadának és a huszadik század első évtizedének tevékeny gondolkodója, szolid kései rendszeralkotó. Lukács György a magyar filozófia vitathatatlanul legkiemelkedőbb személyisége, a hazai bölcséleti hagyomány alighanem legjelentősebb és az egyetemes európai kánonba talán egyetlenként beletartozó szereplője, az egész huszadik századon végigívelő hatású filozófus. Böhm neve manapság nemigen mond semmit még a műveltnek számító átlagértelmisségi számára sem, Lukács ellenben még mostanában is széles körben szenvedélyes érzelmeket – azaz: dühödt gyűlölségeket – képes kiváltani.

Böhm-iskola és Lukács-kör? A Böhm-iskola – az eredetileg Erdélyi Iskolaként, az utóbbi időben mind gyakrabban Kolozsvári Iskolaként emlegetni szokott csoportosulás – Böhm egyetemi tanítványi köréből alakul. Böhm maga ugyan, tudvalévően, nincs felhőtlen viszonyban az intézmények világával, az akadémiai-egyetemi tudományosság hivatalos intézményei ugyanis jó ideig nem ismerik el a munkásságát: évtizedekig középiskolai tanárságra kényszerül, professzori aspirációja kudarcot vall, akadémiai pályamunkái sikertelenek maradnak. Ötvenévesen lesz egyetemi tanár és az akadémia levelező tagja, ötvenöt évesen választják a filozófiai társaság alelnökévé. A megkésett elismerésekkel azonban mégis bekerül a tudományosság hivatalos intézményrendszerébe: a kolozsvári pro-

fesszúra éppenséggel élete legtermékenyebb korszakát fogja eredményezni. Nos, iskolája ekkor szerveződik meg: élete utolsó másfél évtizedének előadásait látogató hallgatóiból alakul ki. Résztevői a jelesebb tanítványai lesznek, maguk is valamennyien intézményesen jól pozicionált szereplők: a két háború közötti korszak protestáns filozófus- és teológusnemzedékének megbecsült alakjai.

A Lukács-kör – ez a Böhm-iskolához képest jóval kevésbé intézményesedett csoportosulás – Lukács század eleji baráti hálózataiból szerveződik. Lukácsot, ismeretesen, nemhogy harmonikus viszony nem fűzi a korabeli intézményrendszerhez: ifjúkori munkássága nem csupán a hivatalos intézményeken kívül születik meg – egyenesen azok ellenében jön létre. Lukács a magyar századelő „ellenkultúrájának” áramában indul: teljesítménye az önmagukat a kiüresedettnek és elidegenedettnek érzett hivatalos kulturális intézményrendszerrel szemben megfogalmazva színre lépő törekvések sorában értelmezhető. Neki, lehet mondani, sem filozófiafölfogása, sem szerepelképzelései, sem szellemi törekvései nem illenek a korszak – általa elmaradottnak érzett – hivatalos filozófiai intézményrendszerének keretei közé: hangsúlyozottan distanciát tartanak azoktól. Habilitációs kísérletei mind a budapesti, mind a heidelbergi egyetemen kudarcot vallanak: a hivatalos intézmények helyett maga teremt önmagának saját szellemi kört. Szellemi körének tagjai legjelentősebb kezdeményezéseinek – előbb rövid életű folyóiratának, utóbb „vásárnapos” baráti társaságának – a részttevői: később, a forradalmak bukása utáni emigrációjukban egymástól jelentősen eltérő szellemi irányok felé forduló, ám valamennyien nemzetközi hírnevet szerzett gondolkodók.

Írásunk két gondolatmenetre tagolódik. Előbb, pár vonással, a pozitivizmus századvégi hegemoniájának képét rajzoljuk meg, külön fölillantva néhány kiemelkedő szereplő alakját. Utóbb, részletesebben, egyrészt a Böhm-iskola, másrészt a Lukács-kör hozzájárulását vázoljuk az újidealista korérzékelés hazai elterjesztéséhez és evvel az említett pozitivisták hegemonia megszüntetéséhez. Érvelésünk *facitja*, megelőlegezve, hogy a hazai filozófiai fejlődés e fontos szerepét a két csoportosulás épp azért képes eljátszani, mert csoportosulások – mindkettő a tradíciókban olyannyira szűkölködő magyar filozófiában a tradícióteremtés kísérletével szolgál tehát.

A pozitivizmus hegemoniája

Kiindulópontunk, ismételjük, a századvégi pozitivizmusa. Ekkorra monopolhelyzetét talán már elveszíti – a befejeződő század utolsó évtizedében már föltűnnek az antipozitivisták tendenciák –, hegemoniáját mindenestre megőrzi, sőt, a századelőn, a szociológia tudományának hazai intézményesülésével recepciójának újabb hulláma is megindul. A korszak közmeggyőződésének alapja tehát változatlanul a pozitivizmus marad: nem egyszerűen a filozófiai irányzatok egyikeként, hanem ennél átfogóbb, világnézet-meghatározó ideológiaként. Filozófiai alakja abban az általánosan elterjedt nézetben ölt testet, hogy a filozófiai kérdések közvetlenül tudományos kérdésekké alakíthatók, s mint tudományos kérdések véglegesen meg is válaszolhatók. Szcientizmus, metafizikaellenesség, haladás-hit, a természettudomány megismerési mintaként történő fölfogása, az egységes tudomány eszménye: ezek így együtt a korszak széles körben osztott meggyőződései.

A pozitivisták meggyőződés-együttes, mondjuk újra, a korszakban szerföltött elter-

jedtnék mondható, a korszak véget értével azonban meglepően gyorsan plauzibilitását veszti. A korszakban tehát csaknem mindenki osztja – legyen kevésbé jelentős vagy jelentős gondolkodó –, a korszak végeztével azonban csaknem mindenki túllép rajta –, aki mégis kitart mellette, a kortársak szemében afféle idejét múlta csodabogárnak tűnik föl.

Hogy érthetővé váljon, miről beszélünk, négy nevet említünk: Pauer Imrét, Pauler Ákosét, Pikler Gyuláét és Posch Jenőét. Az előbbi kettő a pozitivisták meggyőződés-együttes színvonalkülönbségeire, az utóbbi kettő a pozitivizmus plauzibilitásvesztésével előálló kényszerű anakronizmusra szolgál példával.

Pauer Imre a pozitivisták projekt kétségkívül szerényebb színvonalú változatát valósítja meg. Az ő neve manapság jobbára csupán a hazai filozófiai múlt specialistáinak számára ismerős, pedig annak idején, a maga korszaka szerföltött aktív és meghatározó intézményes pozícióit birtokló szereplőjének számít. A pozitivizmus recepciójának szorgalmas, ám kevésbé eredeti munkása, akinek az életútja látványos sikertörténet, életműve pedig egy közepes képességű ember rendkívüli szorgalmáról tanúskodik. Legfontosabb munkái – a több kiadást is megérő, háromkötetes, pszichológiából, logikából és metafizikából álló bölceleti propedeutikája, illetve a voltaképpen főműve, a Gorove-díjjal jutalmazott etikája – nem a pozitivizmus valamiféle alkotó átvételében jeleskednek: mint már a velük szemben megfogalmazott korabeli plágiumvadás is mutatják (Percz, 2003), éppen séggel inkább a kiválasztott nyugati pozitivisták szerzők közvetlen, reflektálatlan és szolgalmód önállótlan átültetése jellemzi őket.

Pauler Ákos, a másik oldalon, nyilvánvalóan a pozitivizmus színvonalasabb megvalósításával szolgál. A két háború közötti korszak

hivatalos bölcséletének meghatározó szereplőjeként – egyszerre szakmailag legpozicionáltabb és gondolatilag legjelentősebb gondolkodójaként – ő egyébként, ugye, tiszta logikai idealizmusával szerepel a hazai filozófiai kánonban. Indulásának éveit azonban a pozitívizmus befolyásolja: gyerekkori metafizikai rokonszenveit háttérbe szorítva, mintegy évtizedre a pozitívizmus elkötelezettje lesz. A pozitívizmus melletti – részben a családi örökség hatására, részben a természettudományok iránti rokonszenv nyomán, részben pedig az egyetemi tanulmányok befolyása következtében bekövetkező – döntése mindenesetre, a bölcselő monográfusának érvelése meggyőzőnek tűnik, szerves „gondolati fejlődés” eredménye (Somos, 1999, 27.). A pálya pozitivistája főműve, a természetfilozófia fogalmának szentelt doktori disszertáció – a maga pszichologista alapelvének, az „alany-tárgy korrelativitása” tanának következetes kifejtésével – éppenséggel a magyar filozófiai pozitívizmus legmagasabb színvonalú változatát nyújtja.

Pikler Gyulát a hazai szociológiai pozitívizmus legszínvonalasabb képviselőinek egyikéként szokás számon tartani. Főművében, a jog keletkezéséről és fejlődéséről írott monográfiájában kidolgozott „belátásos elméletével” a pozitívizmus organicista társadalomfölfogásának hatásos koncepcióját alkotja meg. A századelő hazai közegében szükségképp a progresszió melletti és a reakció elleni közvetlen állásfoglalássá alakuló elméletét teoretikusan megalapozandó, pályája második felében fiziológiai lélektani kutatásokba kezd. Ez a pszichológiai munkásság azonban hiába születik javarészt német nyelven: szerzőjüket a korszak kibontakozó új társadalomelméleti-szociológiai paradigmájától mind messzebb távolítják (Loss, 1995, 56–58.). Fokozatosan önállósló kutatásai mind kevésbé

képesek betölteni a nekik szánt, megalapozó funkciót. Pikler mint kísérleti pszichológus nemzetközi ismertségre tesz szert; mint a természettudományos metodológiát követő pozitívizmus megkésett hívének, munkássága mind anakronisztikusabbá válik.

Posch Jenő pályája sok tekintetben párhuzamosságokat mutat a Piklerével. Ő nagynevű kortársánál kevésbé ismert, bölcséletileg azonban alighanem mélyebb szereplő. Egész életét a bölcséleti tudományosság központjaitól távol éli le – előbb vidéki, majd fővárosi középiskolai tanár –, csak élete alkonyán jut szakmai elismeréshez. Mindkét főműve – időelméleti nagymonográfiája és lélektani összefoglalása – határozottan antimetafizikus, az empirikus tudományosság adatait közvetlenül mozgósító, elkötelezetten pozitivisták munkája. Törekvései a kortársi pozitívizmus ismeretfilozófiájának és lélektanának eredményeire támaszkodnak, ám rendkívül eredeti gondolatmeneteket vonultatnak föl: pszichológiája például – a pszichikum jelenségeit az emberi viselkedés megnyilvánulásain keresztül igyekezvén megragadni – bizonyos értelemben tehát egyenesen a behaviorizmust előlegezi meg. Munkásságára ugyanakkor sajátos megkésetttség árnya vetül. Az új században – legújabb értelmezőjének szellemes meghatározása szerint – a pozitívizmus „utolsó bozótharcosainak” egyikévé válik (Mester, 2011, 245.): nem hajlandó tehát tudomást venni a korszak megváltozott, az újidealizmus különféle áramlatai által kialakított bölcséleti légköréről.

Az újidealizmus hulláma

Merthogy a korszak bölcséleti légköre alig néhány esztendő alatt megváltozik. Leegyszerűsítve – de különösebb túlzás nélkül – fogalmazva: amíg úgy 1900-ban lényegében

mindenki elkötelezett pozitívista, addig 1920-ra gyakorlatilag mindenki lelkes antipozitivistává válik. A hazai bölcséletben rövid időn belül afféle Gestalt-váltás megy végbe: amit a filozófusok mindaddig egyféleképpen láttak, azt most egyszerre másféleképpen kezdik látni. A pozitívizmus – az európai hatástörténethez képest nálunk egyébként jelentősen tovább tartó – hegemoniájának megszűntével a századfordulótól egyszerre jelenik meg tehát az antipozitivistá „újidealizmus” különféle áramlatainak hatása. Megélenkül a Nietzsche-, megindul a Bergson-recepció, elterjednek a neokantiánus és az életfilozófiai irányok különböző változatai, befogadóra talál a bolzanoi logika, a meinongi tárgyelmelet és a husserli fenomenológia.

Immár közelebbi tárgyunkra térve, előadásunk föltevése, hogy az újidealista korérzékelés meghonosításában kiemelkedő szerepet játszik az említett két csoportosulás: a kolozsvári Böhm-kör a századfordulón és a budapesti Lukács-kör a tízes években. Böhm Károly és tanítványai a badeni neokantiánus iskola eredményeivel rokon értékfilozófiát dolgoznak ki (Percz, 1998), Lukács György és követői – előbb *A Szellem* folyóirat szerzői, utóbb a Vasárnapi Kör tagjai – részben kantiánus, részben életfilozófiai fogalmi keretbe foglalt etikai idealizmust képviselnek (Karádi, 1980).

Böhm és tanítványai

Az állítás, el kell ismernünk, Böhm esetében némi argumentációra szorul. Böhm jóval korábbi generációhoz tartozik, mint Lukács – még a 19. század első felében, 1846-ban születik –, a pozitívizmust – szemben a bármifajta pozitívista törekvést legelső teoretikus kísérleteitől kezdve azonnal mélyeséges ellenszenvvel figyelő Lukáccsal – legitim irányzatnak, sőt a *par excellence* tudományos filozófia

lehetséges alapjának tekinti. Rendszerének eredeti terve, ismeretesen, épp a pozitívizmus és a kantianizmus összeegyeztetésének – Kant „comte-izálásának” – gondolatára épül. A Comte-tal kiegészített Kanttal eredetileg a korai – pozitíviztikus-antimetafizikus – neokantianizmus programját kívánja végrehajtani: a tapasztalat határait megállapító Kant és a tapasztalat adatait rendszerbe foglaló Comte összekapcsolását szeretné elvégezni. Ráadásul – rendszerének minden tényleges változása dacára –, élete végéig fenntartja a meggyőződését, hogy a filozófiának a pozitív tudományok szolid alapjára kell épülnie, illetve megőrzi a homályosnak érzett – sőt, a „misztikával” rokonnak gondolt – metafizikával szembeni idegenkedését. Idegenkedése abban is megnyilvánul, hogy a bölcsélet újabb, metafizikai fejleményeit kifejezett ellenszenvvel figyeli: homályos „balsejtelmeket” (Mester, 2007) fogalmaz meg velük kapcsolatban.

Mindez igaz, kétségtelenül. Csakhogy maga a rendszer, amelyet indulásának rövid bölcséleti kaleidoszkópját maga mögött hagyva, érett gondolkodóként, lényegében folyamatosan, három évtizeden keresztül szakadatlan továbbépít, éppenséggel a pozitívizmustól fokozatosan eloldódó, a metafizikai iránt ellenben mindinkább nyitott konstrukció lesz. Szándéka szerint egyetlen rendszeren dolgozik mindvégig, ez az egyetlen rendszer azonban az elkészült művek felől tekintve két rendszernek látszik. Az egyik az említett, az indulásának idején megfogalmazott, a kantianizmus és a pozitívizmus összeegyeztetésével kísérletező, pozitívista-antimetafizikai szisztéma, a másik a gondolkodásának átalakulása nyomán kibontakozó, a badeni neokantiánusok törekvéseivel rokon értékfilozófiához eljutó, újidealista, a metafizika iránt nyitott konstrukció. Böhm szellemi fejlődésútja eb-

ben az értelemben paradigmaticusnak mondható: maga is követi korszaka – az előző század utolsó harmada és az új első évtizede – kontinentális filozófiájának a pozitívizmustól az újidealizmusig ívelő, hatalmas fordulatát.

A korábbi rendszer alapfogalmával, az „öntéttel” – az öntudatos és öntudatlan lelki tevékenységek funkcionális egységével, a folyamatosan tevékeny szellem maga-kifejtésével – szemben az új rendszer fundamentálfilozófiai kategóriája a „projekció” lesz. A projekciótan szerint a szellem öntudatlan projekciói a létező valóságot alkotják meg, tudatos projekciói viszont a megteremtendő értékvilágot írják elő. A böhmi rendszer ez utóbbi ponton alakul át pozitív naturalista bölcseléből normatív érvényességfilozófiává: a „való” mellett tehát kibontakozik a „kellő”, az ontológia mellett előtűnik a deontológia, a megismerés mellett megjelenik az értékelés. A körvonalazódó értékelmélet egyszerre látszik antropológiának, történetfilozófiának és kultúrfilozófiának. Az antropológia az absztrakt emberkép fundamentumává teszi az értékproblémát, a történetfilozófia az ember és kultúrfejlődés kibontakozását építi az értékek belső dialektikája, a kultúrfilozófia pedig a különböző kultúrszférákat magyarázza az értékek tipológiája segítségével.

A böhmi rendszer végeredménye ilyenformán kritícista értékelméletbe ágyazott, történet- és kultúrfilozófiává táguló transzcendentálfilozófia. Szintetizáló jellegével és sokféle területen érvényesülő magyarázóerejével ez lesz az a rendszer, amely rendkívüli hatást gyakorol Böhm közvetlen tanítványaira, a megszerződő Erdélyi Iskola tagjaira.

Az iskola Böhm kései bölcselétének megfelelően a badeni neokantiánusokkal rokon értékfilozófiai programmal indul tehát. Tagjai a neokantianizmus előfeltevéseivel és ka-

tegóriarendszerével fognak munkához: filozófiájukat normatív módon értelmezik, transzcendentálfilozófiai keretbe foglalt értékfilozófiaként határozzák meg, és hangsúlyozottan elhatárolják a pozitív-naturalista-relativista irányzatoktól. A törekvés, a maga társadalmi-tudományos optimizmusával, magabiztos fejlődéshítével és a szilárd értékvilágbizonyosságával, a tízes években még problémamentesen képviselhető, a húszas évektől, a szellemtörténeti korérzékülés kibontakozása nyomán azonban mind aggályosabbá válik. A világháború végével a neokantianizmus az európai–német filozófiában hirtelen összeomlik, a magyar filozófiában pedig lassú visszavonulásba kezd. Az Erdélyi Iskola tagjai közül az eredeti program mellett csak néhányan tartanak ki: a többség vagy hallgatólagon, vagy programatikusan új irányok felé tájékozódik. Ilyenformán – noha a résztvevők identitásának hosszú ideig része marad saját tanítványi tudatuk és a mester emlékének életben tartását a halála után két esztendővel megalapított Böhm Károly Társaság is segíti –, az Erdélyi Iskola története, lehet mondani, az Erdélyi Iskola fokozatos fölbomlásának, a neokantianizmus lassú plauzibilitásvesztésének története.

Lukács és követői

Míg Böhm, ha megkésve is, de el tudja foglalni a maga helyét az akadémiai-egyetemi tudományosságban, addig a pályakezdő Lukács határozottan kívül áll az egész hivatalos intézményrendszeren, és tudatosan nem kapcsolódik egyetlen intézményes törekvéshez sem. A korabeli magyar filozófia a nagy nyugati filozófiákhoz – elsősorban a közvetlen mintaként szolgáló német filozófiához – képest elmaradottnak, meghatározó pozitívista iránya a nyugati tendenciákhoz képest meg-

késettnek nevezhető. (Percz, 2004) Lukács hangsúlyozott distanciát tart ettől az elmaradottságától és megkésettiségtől: a filozófus-szerepről alkotott elképzelésével, filozófiáfölfogásával és szellemi törekvéseivel egyaránt kívül helyezi magát a korszak hivatalos magyar filozófiai intézményrendszerének keretein. Pályáját, ismeretesen – megsemmisítésre ítélt szépirodalmi kísérletek után –, impresszionista modorú színikritikákkal kezdi meg, egyetemi tanulmányait nem a bölcsészkaron, hanem a jogi karon folytatja, filozófiáfölfogása egész premarxista korszakában ingadozik a szisztematikus-tudományos beállítottság és az esszéisztikus-irodalmias orientáció között (Congdon, 1983).

Legjelentősebb kezdeményezései – előbb *A Szellem* című folyóirat, utóbb a Vasárnapi Kör létrehozása – kettős értelmezési keretben helyezhetők el. Intézményesen egyfajta „ellenkulturális” orientációt képviselnek: a hivatalos filozófiai intézményrendszer radikális bírálataira épülnek. Irányzatilag hangsúlyozott antipozitivistá-„újidealista” beállítódást testesítenek meg: a kortársi hivatalos filozófiatudomány pozitívizmusának éles kritikáján alapulnak (Gluck, 1985; Percz, 2008).

Lukács korábbi vállalkozása, *A Szellem* megindítása nyilvánvalóan azzal függ össze, hogy a pályakezdő gondolkodó nem talál törekvései számára megfelelő megnyilvánulási fórumot. A hivatalos filozófiatudomány korabeli közlönyeit – az *Athenaeum*-ot, illetve *A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei*-t – a lapos pozitívizmus orgánumának, illetve a bölcséleti elmaradottság szomorú megnyilvánulásának tekinti. A korszak ellenkultúrájának folyóirataival közelebbi kapcsolatot tart ugyan, egymástól különböző okokból azonban egyik sem válik sajátképpeni orgánumává: a *Huszedik Század*-ot a pozitivistá beállít-

tottság, a liberális evolucionizmus – általában: az optimista világnézet – teszi idegenné a számára, a *Nyugat*-ban az impresszionisztikus szubjektívizmust és az értékrelatívizmust találja ellenszenvesnek. *A Szellem*, a szerkesztőtársával, Fülep Lajossal együtt szerkesztett orgánum a kortárs német bölcséleti szemlélet, a *Logos*-t tekinti mintájának. A hivatalos egyetemi-akadémiai tudományosságtól hangsúlyozottan független orgánumnak a szerkesztők kettős feladatot szánnak: a hazai filozófiai kultúra terjesztésének, illetve az antipozitivistá-metafizikai újidealizmus térhódításának elősegítését. A két feladat felfogásuk szerint nem különül el, hanem szorosan összekapcsolódik egymással: a gazdag és élénk filozófiai kultúra hiányáért ugyanis az antimetafizikus pozitívizmust tekintik felelősnek, a hiány megszüntetését ezért éppen az újmetafizikától várják. A folyóirat azonban igen rövid életűnek bizonyul, technikai problémáknak és szemléleti ellentéteknek egyként betudható okokból, egyetlen évfolyamot sem ér meg: 1911 elején indul, s még ugyanazon évben megszűnik – a márciusi első számot mindössze a decemberi második szám követi.

Lukács másik jelentős kezdeményezése, a Vasárnapi Kör hasonlóképp az ellenkultúra megnyilvánulásaként, az antipozitivistá „újidealizmus” fórumaként jelentkezik: a magyar progresszió belüli új utat kereső generáció baráti csoportosulásaként indul el. Ahogy *A Szellem* a hiányzó bölcséleti orgánum megteremtésének kísérleteként fogható föl, *mutatis mutandis*, a Vasárnapi Kör a filozófia intézményes – akadémiai-egyetemi – művelésének afféle kritikáját nyújtja. A kör – ahogy a résztvevők emlegetik: ez az „ideális filozófiai akadémia” – találkozásai 1915 őszén, Lukács Heidelbergből való kényszerű és időleges hazatérése után kezdődnek, vasárnap délutá-

nonként – innen a „vasárnaposok” megjelenés –, Balázs Béla budai lakásán. A beszélgetéseket a spontaneitás jellemzi, az összejövetelek mégis határozott irányt mutatnak: a meghívottak valamennyien kifejezetten metafizikai érdeklődésűek, új résztvevő csak jelölés nyomán csatlakozhat a társasághoz, minden tagnak vétőjoga van. A kezdetben bármely intézményesítettséget nélkülöző összejövetelek másfél év múltán, 1917 elején szervezettebbé válnak, és a nyilvánosság elé lépnek: a Vasárnapi Körből kialakul a Szellemi Tudományok Szabad Iskolája. Az *Előadások a szellemi tudományok köréből* címet viselő vállalkozás programjában – hangsúlyozottnan *nem* népszerűsítő szándékkal – az „új spiritualizmus” és „idealizmus” világnézetének terjesztését tűzi célul. Az előadók csaknem valamennyien a kör tagjai.

Mind a Vasárnapi Kör, mind a belőle kinövő Szellemi Tudományok Szabad Iskolája világnézete egyfajta „etikai idealizmusnak” nevezhető (Karádi, 1980, 27.). Mindkét szerveződés határozott pozitívizmus- és impresszionizmusellenessége mélyén dualista világkép fedezhető föl: a „közönséges élet” és a valódi „értékvilág” szembeállítása húzódik meg. A beállítás nem rendszeres-teoretikus kifejtésben kap hangot: hol életfilozófiai, hol kantianus fogalmi keretben szólal meg. A dualista konstrukció Lukácsnál nyeri el legszubtilisebb formáját: ennek kategoriális hálójában az „élet” és a „lélek” metafizikai fogalma áll egymással szemben. Eszerint az élet a közönséges, inautentikus lét, a lélek pedig a valódi, autentikus lét. Az élet a külső, mechanikus, emberidegen erők világa: az intézmények és konvenciók halott szükségszerűségeinek birodalma. A lélek az emberi világ szubsztanciája és az autentikus individualitás: a minden személyiséget önértékké emelő,

megismételhetetlenné és pótolhatatlanná tevő magot képezi tehát (Márkus, 1997). A szembeállítás meghatározza a csoportosulásnak mind esztétikai, mind etikai, mind politikai felfogását. Esztétikai tekintetben az életből kinövő, az életet mégis meghaladni képes mű fogalmához vezet el. Etikailag a kötelesség kanti és a szeretet dosztojevskijji etikájának szembeállítása következik belőle. Politikailag pedig előbb az élet inautentikus szférájának érzett politikum éles elutasítása, majd – a csoportosulás meghatározó tagjai számára – a valóság teljes megváltoztatásának ígéretét kínáló bolsevik politika fölállása lesz a következménye (Kettler, 1967, 18–27.).

•

A múlt század elejének Böhm-iskolája és Lukács-köre, hadd húzzuk alá még egyszer befejezőképp, egymáshoz hasonló szerepet játszik a hazai bölcsélet fejlődésében. Mindkettő számottevően járul hozzá a pozitívizmus hegemoniájának megtöréséhez és az újidalista korérezékelés meghonosításához. Mindkettő olyan csoportosulást képez (az előbbi intézményesen formalizáltabb jelleggel, az utóbbi inkább laza baráti körhöz hasonló keretek között), amelyik szervezési próbálja a filozófiát a magyar kultúrában: mindkettő a filozófiai tradícióteremtés műhelye tehát. Böhm és Lukács, persze, sem közvetlenül, sem akár közvetve nem kapcsolódik egymáshoz. Böhm, bizonyosak lehetünk benne, Lukács nevét sem ismeri: amikor meghal, 1911-ben, az ifjú metafizikus mögött még csaknem kizárólag folyóirat-közlemények állnak, egyetlen könyve, esszéketének magyar nyelvű kiadása jelent meg csupán. Ha hallana róla, valószínűleg valamiféle aggályosan híg esszéistának és gyanúsán ködös fecsegőnek gondolná a pályakezdő fiatalembert. Lukács ellenben, ez is

föltétlenül így van, bizonyosan hallott Böhm-ről, jogi tanulmányait Kolozsvárott fejezi be ugyanis 1906-ban, a kolozsvári filozófiaprofesszor legsikeresebb éveinek egyikében: ugyanakkor írásban soha nem tesz akár rövid utalást sem a kolozsvári professzorra. Föltehetően nem tekinti egyébnek ötletelen és gondolatlan, menthetetlenül unalmas és eredménytelenül száraz katedrafilozófusnál.

A tradíciók nem kapcsolódnak tehát egymáshoz. A mai filozófiatörténész feladata, hogy kapcsolatot állapítson meg közöttük, az antipozitivizmus egyazon áramában helyezve el őket.

Kulcsszavak: *Böhm Károly, Lukács György, magyar filozófiatörténet, pozitivizmus, újidealizmus.*

IRODALOM

- Congdon, Lee (1983): *The Young Lukács*. University of North Carolina Press, Chapel Hill
- Gluck, Mary (1985): *Georg Lukács and His Generation, 1900–1918*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. <http://books.google.com>
- Karádi Éva (1980): A Vasárnapi Kör világnézete. In: Karádi Éva – Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör: Dokumentumok*. Gondolat, Budapest, 24–41.
- Kettler, David (1967): *Marxismus und Kultur: Mannheim und Lukács in den ungarischen Revolutionen 1918/19*. Luchterhand, Neuwied/Berlin
- Kibédi Varga Sándor (1980 [1939]): Magyar és német filozófia: Az erdélyi és bádeni iskola. In: Kibédi Varga Sándor: *A szellem hatalma. Aurora Könyvek*. München, 55–67. • <http://mek.oszk.hu/02500/02594/>
- Loss Sándor (1995): A jogbölcselet és a lélektan vonzásokörében: Pikler Gyula társadalom- és jogbölcselete. In: Szabadfalvi József (szerk.): *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből: Pulszky, Pikler, Somló, Moór, Horváth, Bibó. Prudentia Iuris* sorozat. Bíbor, Miskolc, 45–62.
- Mannheim Károly (1980 [1918]): Lélek és kultúra. In: Karádi Éva–Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör: Dokumentumok*. Gondolat, Budapest, 186–202.
- Márkus György (1997 [1973]): A lélek és az élet: A fiatal Lukács és a »kultúra« problémája. In: Kardos András (szerk.): *A Budapesti Iskola: Tanulmányok Lukács Györgyről II.* (Alternatívák). Argumentum–Lukács Archívum, Budapest, 36–68.
- Mester Béla (2007): „Nyilván »angyalkák« leszünk”: Böhm Károly balsejtelméi a következő nemzedék filozófiájáról. *Pro Philosophia Füzetek*. 52, 3–11.
- Mester Béla (2011): Az akarat mint képzet. In: Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 9: Az akarat*. Pro Philosophia Szegedi Alapítvány–Magyar Filozófiai Társaság–Státus, Szeged, 244–252.
- Percz László (1998): Túl a neokantianizmuson: Vázlat az Erdélyi Iskoláról. *Pro Philosophia Füzetek*. 13–14, 219–235.
- Percz László (2003): Túl az iskolafilozófián: A Pauer–Kármán-vitáról. In: Mészáros András (szerk./red.): *Iskolai filozófia Magyarországon a XVI–XIX. században. Školská filozofia v Uhorsku v XVI–XIX. stočí. Dialógus Könyvek. Edícia Dialógus*. Kalligram–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete/Kultúrny inštitút Maďarskej republiky, Pozsony/Bratislava, 145–152.
- Percz László (2004): A magyar filozófiai intézményrendszer kialakulása. In: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez: Magyarország és a modernitás. Recepció és kreativitás*. Áron, Budapest, 40–74.
- Percz László (2008): The Background Scenery: “Official” Hungarian Philosophy and the Lukács Circle at the Turn of the Century. *Studies in East European Thought*. 60, 1–2, 31–43.
- Somos Róbert (1999): *Pauler Ákos élete és filozófiája*. Paulus Hungarus–Kairosh, Budapest

LISZT FERENC HEURISZTIKÁJA

Bogoly József Ágoston

az irodalomtudomány kandidátusa

littera@invitel.hu

*Liszt Ferenc zeneszerzői
és előadóművészi újításairól*

Liszt dinamikus előadóművészi újításai, variabilitásban tündöklő interpretációs újraalkotó képességei a romantikus fantáziát fölzsabadító integratív zeneszerzői alkotásmóddal ötvöződtek. Ennek eredménye: hang-szó-kép-káprázat-látomás egymásba épülése, szukcesszív hatás, áthangolódás, tágulás a lebegő hangnemekben és a hangnem nélküli időskori művekben. Liszt zenei tématranszformációi, irodalmi tématranszformációi, komplementer zenekulturális utóképei, a szimfóniára, etűdre vonatkozó újításai, szabad átdolgozásai, rapszodikus zenei emlékezései, előrefutó újformákat kereső zeneszerzői törekvései a 20–21. század számára felértékeltek művészetét. Liszt a programzene képviselőjeként híve volt a zene és az irodalom egymáshoz közelítésének. Szimfonikus költeményeinek zömét az általa preferált irodalmi kánon alapján komponálta. A zene az irodalom társművészete, historikus irodalmi és ahistorikus morfológiai, esztétikai szempontból is. Irodalom-zene-intertextualitás-szonalitás-ikonaszonalitás. A komplementer közelítő folyamat másik irányultsága is érdekes, itt a költők fordulnak a zene és a zeneszerző felé. Vörösmarty Mihály: *Liszt Ferenchez* című költeménye és Juhász Gyula: *Liszt Ferenc emlékezete* című verse jó példa erre.

Liszt széleskörű repertoárismerete lehetővé tette a zenei rétegek, stílusmaszkok alkotó felismerését, az átiratok generálását (Kregor, 2010), az egyes művek között a parafrázisok dallamfüzéreinek egymásba játszását, a nyitott zenei gondolkodás kialakítását. A kromatikával való fölényes bánásmódja fokozta a zenei fényerő- és zenei időkép-formálás lehetőségét. Liszt romantikus komponálási mintázatai, hangszíndimenziókat formáló „zeneköltői” művei jövőbe mutató jelleggel rendelkeznek. Zenei folyamatelemzőként, partitúraértelmezőként, olvasás közben szinte már átiratot készített, vagy egyedi művet komponált. A megnyilvánulást, az alkotásmódot illetően, a romantika korszakában Liszt egyik kortársa, Heinrich von Kleist hasonló kognitív dinamizmust vizsgált *A gondolat fokozatos születése a beszéd folyamán* (cca. 1805–06) című írásában (*Orpheus*, 1992).

A romantika esztétikájából inspirálódó zenei „egyetemes” és a „nemzeti” felfogástípusok ötvözése, a teremtmő képzelet játéka, a zenei polimodalitás érvényesülése és a színes előadói magatartás „performance” felé mutató jelei jellemzik Liszt Ferenc művészetét. A Niccolò Paganini közönség sikerein iskolázott Liszt hangszerének lehetőségeit tágítva, saját zenei arculatára, „zongorára alkalmazta” mindazt, amit előadói mozgásban, a test reprezentációjában, a külső megjelenésben és virtuozitásban a hegedű nagyhatású művésze-